

PRIEVARTA – BŪTINOJO REIKALINGUMO PAVOJAUS ŠALTINIS

Pavelas Kujalis

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 45 84
Elektroninis paštas btk@ltu.lt

Pateikta 2004 m. birželio 28 d.

Parengta spausdinti 2004 m. lapkričio 25 d.

Pagrindinės sąvokos: aplinkybės, šalinančios baudžiamąją atsakomybę, būtinasis reikalingumas, fizinė prievarta, psichinė prievarta.

S a n t r a u k a

Iki šiol baudžiamosios teisės teorijoje nėra vienos fizinės ir psichinės prievartos sampratos. Baudžiamosios teisės mokslininkai pateikia skirtingus fizinės ir psichinės prievartos apibrėžimus ir nevienodai traktuoja atskirus prievartos atvejus. Toks nepakankamas šio teorinio klausimo pagrindimas apsunkina fizinės ir psichinės prievartos teisinį vertinimą kituose baudžiamosios teisės institutuose.

Būtinasis reikalingumas kaip aplinkybė, šalinanti baudžiamąją atsakomybę, taip pat nėra pakankamai išnagrinėtas baudžiamosios teisės institutas. Būtent šių dviejų, t. y. būtinojo reikalingumo ir prievartos, baudžiamosios teisės institutų sandūrai yra skirtas šis straipsnis.

Nagrinėdamas prievartą kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinį autorius atskirai aptaria fizinę ir psichinę prievartą. Kalbėdamas apie fizinę prievartą, skirstomą į dvi grupes, autorius pažymi, kad ne visais atvejais ji gali būti laikoma būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniu. Atskirai aptariama hipnozė. Ją autorius laiko fizinės prievartos atveju. Analizuojant psichinę prievartą pateikiamos skirtingos būtinojo reikalingumo ir psichinės prievartos problemos tyrinėjančių mokslininkų nuomonės. Polemizuodamas su jais autorius pateikia savo psichinės prievartos kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinio sampratą. Aptariamas fizinės ir psichinės prievartos kaip savarankiškos aplinkybės, šalinančios baudžiamąją atsakomybę, įtvirtinimo 1996 m. Rusijos baudžiamojo kodekso 40 straipsnyje atvejis.

Būtinojo reikalingumo institutas pasižymi tuo, kad jame neįtvirtinti jokie apribojimai dėl pavojaus šaltinių. Tai reiškia, kad būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniu gali būti kiekvienas reiškinys, procesas, asmuo ir kita. Tai gerai atspindi N. Rozino teiginys, kad „kiekvienas bandymas išsamiai apibrėžti tokius šaltinius pasmerktas nesėkmei, nes jų per daug ir jie labai skirtingi“ [1, p. 229]. Toks, iš esmės teisingas, požiūris lėmė tai, kad atskiri būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniai baudžiamosios teisės teorijoje liko beveik arba išvis nenagrinėti. Šiame straipsnyje bus nagrinėjamas vienas iš jų – prievarta.

Baudžiamosios teisės teorijoje prievarta skirstoma į dvi rūšis: 1) fizinę (lot. *vis absoluta*) ir 2) psichinę (lot. *vis compulsiva*). Šių prievartos rūšių išskyrimas yra svarbus ir būtinojo reikalingumo institutui, nes ir fizinė, ir psichinė prievarta gali būti būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniai.

Pirmiausia kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinį panagrinėkime *fizinę prievartą*. Fizinė prievarta – tai visuomenei pavojingas, neteisėtas tyčinis poveikis kito žmogaus organizmui, kuris atliekamas prieš to asmens valią arba be jo sutikimo bei galintis pasireikšti žmogaus audinių ar organų anatominio vientisumo arba funkcijų pažeidimais, skausmo sukėlimu, judėjimo laisvės apribojimu. Baudžiamosios teisės teorijoje gausu įvairių fizinės prievartos apibrėžimų. Apibendrinant juos visus galima teigti, kad fizinė prievarta gali būti nukreipta į: 1) gyvybės atėmimą, 2) sveikatos sutrikdymą, 3) skausmo arba fizinių kančių sukėlimą, 4) laisvės atėmimą ir 5) bejėgiškumo būklės sukėlimą. Todėl pateiktas fizinės prievartos apibrėžimas, mano nuomone, yra tinkamiausias, nes apima visus padarinius, į kuriuos gali būti nukreipta fizinė prievarta.

Toliau analizuojant fizinę prievartą labai svarbu pabrėžti, kad ji visada pasireiškia veikimu, be to, „fizinė prievarta turi atitikti visus veikimo požymius“ [2, p. 6]. Tam, kad fizinė prievarta gali pasireikšti tik veikimu, prieštarauja keli žymūs Rusijos baudžiamosios teisės mokslininkai, pavyzdžiui, A. Piontkovskis, V. Menšaginas, R. Šarapovas [3, p. 126; 4, p. 87–88] ir kiti. R. Šarapovas, pagrįsdamas savo poziciją, teigia, kad „sudėtingi šiuolaikinio gyvenimo procesai padidina riziką neveikimu sukelti rimtą fizinę žalą (...), juridiniai skirtumai tarp veikimo ir neveikimo neprincipiniai“ [4, p. 88].

Įdėmiau įsigilinę į pateiktus R. Šarapovo žodžius, kurie, jo nuomone, paaiškina tai, kad fizinė prievarta gali pasireikšti ir neveikimu, galime pastebėti, kad jis kalba apie *fizinę žalą*, o ne apie fizinę prievartą. Niekam negali kilti abejonių, kad fizinės žalos padarymas galimas ir veikimu, ir neveikimu. Tačiau fizinės žalos sąvoka nėra tapati fizinės prievartos sąvokai, nes, kaip atkreipia dėmesį L. Gauhmanas, fizinė „prievarta skiriasi nuo kūno sužalojimų tuo, kad ji visada pasireiškia veikimu, o kūno sužalojimai visais atvejais yra pasekmės“¹ [2, p. 7]. Be to, fizinė žala (sveikatos sutrikdymai, skausmo sukėlimas arba fizinės kančios) gali būti padaroma įvairiais būdais, taip pat ir psichine prievarta, ir neatsargiai, o tokie atvejai niekaip neatitinka fizinės prievartos reikalavimų. Todėl fizinė prievarta gali pasireikšti tik veikimu.

Atsižvelgiant į stiprumą, fizinę prievartą galima skirstyti į dvi grupes. Pirmąją grupę sudarys pavojingiausi fizinės prievartos atvejai, kai asmuo praranda galimybę valdyti savo veiksmus (tokius atvejus galime pavadinti *nenugalima fizine prievarta*). Antrąją grupę sudarys fizinės prievartos atvejai, kai asmuo nepraranda galimybės valdyti savo veiksmus.

Atvejais, kai panaudojama nenugalima fizinė prievarta, asmuo praranda valios laisvę ir negali atlikti arba susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų atlikimo, t. y. jis praranda galimybę pasirinkti savo elgesio variantą. Jis tampa paprastu įrankiu asmens, taikančio tokią fizinę prievartą, rankose. Tokiais atvejais „asmens ne tik negalima pripažinti kaltu padarius tam tikrą veikimą (neveikimą), bet tuo labiau pripažinti jį veikiančiu iš baudžiamosios teisės teorijos pozicijų, nes veikimas (neveikimas) baudžiamojoje teisėje – tai valinis aktas“ [5, p. 370]. Tai reiškia, kad asmens, veikiančio (neveikiančio) dėl tokios nenugalimos fizinės prievartos, elgesys neatitinka pirmojo būtinojo reikalingumo kaip aplinkybės, šalinančios baudžiamąją atsakomybę, elemento, t. y. formalios atitikties nusikalstamos veikos požymiams.

Pavyzdžiui, M., iš anksto susitaręs su kitu asmeniu, išlaužęs durų užraktą, įsibrovė į V. butą, naudodamas fizinį smurtą, smogė kumščiu ir spyrė nukentėjusiajam V. keturis kartus į galvą ir kitas kūno vietas, taip padarydamas jam „nežymų sveikatos sutrikdymą“, sukėlusį trumpalaikį sveikatos sutrikimą, pargriovė ir *elektros laidu surišo* V. rankas už nugaros, taip atimdamas galimybę nukentėjusiajam priešintis, ir užvaldė svetimą V. sūnaus turta, jam padarydamas didelę turtinę žalą. Matome, kad šioje situacijoje buvo panaudotas fizinis smur-

¹ Reikia pasakyti, kad L. Gauhmano vartojama „kūno sužalojimų“ sąvoka, įsigaliojus naujam LR BK, atitinka „sveikatos sutrikdymo“ sąvoką.

tas, buvo sutrikdyta V. sveikata ir galimybė pasipriešinti, nes jį surišus buvo atimta judėjimo laisvė.

Nenugalima fizine prievarta tam tikrais atvejais mes galime laikyti hipnozė. Literatūroje hipnozė traktuojama skirtingai. Pavyzdžiui, T. Kondrašova hipnozė laiko psichine prievarta [6, p. 278], N. Lopašenko ją priskiria fizinei prievartai [5, p. 370], o E. Pobėgailo hipnozė išskiria kaip atskirą „tiesioginį poveikį psichikai“ [7, p. 85]. Toks nevienodas hipnozės traktavimas verčia aptarti ją kiek plačiau.

Hipnozė (gr. *hypnos* – miegas) – psichiniu poveikiu sukeliama panaši į miegą būseną. Ši būseną pasireiškia tuo, kad „hipnotizuotojas per įtaigą ir kitais būdais (...) hipnotizavimo psichiką atskiria nuo išorinio pasaulio, prislopina ir užvaldo“ [8]. Toks užvaldymas gali būti trijų stadijų: 1) somnolencija; 2) katalepsija; 3) somnambulizmas. Tačiau tik trečioji stadija pasireiškia atmintyje neišliekančiais automatiškais sudėtingais veiksmais. Mano nuomone, tik šioje stadijoje hipnotizuotojas užhipnotizuotą asmenį gali *priversti*¹ padaryti tam tikrą žalą įstatymo saugomoms vertybėms. Matome, kad asmeniui sukeliama tam tikra būseną, dėl kurios jis praranda galimybę suprasti, vadinasi, ir kontroliuoti savo veiksmus, o tai visiškai atitinka bejėgiškumo būsenos požymius. Tai reiškia, kad hipnozė yra fizinės prievartos atmaina, nes būtent fizinė prievarta gali būti nukreipta į bejėgiškumo būklės sukėlimą, be to, nereikia pamiršti, kad hipnozė pasireiškia tiesioginiu poveikiu žmogaus organizmui, t. y. smegenims.

Hipnozė priskiriama fizinei prievartai ir atitinka pirmos grupės fizinės prievartos atvejus, kai asmeniui atimama galimybė suprasti ir valdyti savo veiksmus. Vadinasi hipnozė, kaip ir kiti nenugalimos fizinės prievartos atvejai, negali būti traktuojama kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis.

Taigi fizinė prievarta, kai asmuo praranda galimybę valdyti savo veiksmus, negali būti laikoma būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniu. Nenugalimos fizinės prievartos pavyzdys gali būti atvejis, kai A., dirbanti UAB, nesutrukdė B. užvaldyti minėtai bendrovei priklausančią turtą. Buvo nustatyta, kad B., veikdamas grupė iš anksto susitarusių asmenų su nenustatytu vyriškiu, grasindamas panaudoti daiktą, panašų į pistoletą, smogė ranka nukentėjusiajai A. į nosį, *lipnia juosta surišo jai rankas ir kojas* ir užvaldė UAB turtą, taip padarydamas minėtai bendrovei 4510,22 Lt materialinę žalą. Kitas pavyzdys gali būti atvejis, kai užhipnotizuotas valstybės tarnautojas išduoda valstybės paslaptį. Matome, kad tokiais atvejais kalbėti apie būtinajį reikalingumą nėra prasmės, o asmuo netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn dėl to, kad buvo elgiamasi nevalingai.

Fizinė prievarta, kai asmuo nepraranda galimybės valdyti savo veiksmus, gali būti būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis, nes tokiais atvejais asmuo sąmoningai ir valingai pasirenka savo elgesio variantą, t. y. tam tikros žalos padarymą. Iš fizinės prievartos apibrėžimo, pateikto kiek anksčiau, matyti, kad tokia prievarta gali būti nukreipta į: 1) asmens gyvybės atėmimą, sunkų, nesunkų arba nežymų sveikatos sutrikdymą (2000 m. LR BK 129, 135, 138, 140 straipsniai) arba 2) skausmo asmeniui sukėlimą (2000 m. LR BK 140 straipsnis). Pirmuoju atveju fizine prievarta kėsiniama į kito žmogaus sveikatą, gyvybę, o antruoju į kito asmens kūno neliečiamumą. Ir asmens gyvybė, ir sveikata, ir kūno neliečiamumas yra prigimtines žmogaus teisės, vienos iš pagrindinių visuomenėje susiformavusioje vertybių sistemoje. Šios vertybės priešinos kitoms vertybėms, kurioms asmuo, siekdamas išgelbėti pagrindines vertybes, gali padaryti žalos net tuo atveju, kai tos vertybės priklauso asmeniui, nesusijusiam su pavojaus atsiradimu, jeigu kitaip pašalinti pavojų buvo neįmanoma, o padarytoji žala yra ne tokia didelė kaip ta, kuri grėsė.

Pavyzdžiui, plėšimo atveju D., rankoje laikydamas peilį, A., apsiginklavęs medžiokliniu šautuvu, R. ir S., laikydami rankose lazdas, G., laikydamas rankoje peilį, užpuolė B. ir V. ir, suduodami jiems smūgius lazdomis į įvairias kūno vietas bei grasindami peiliu ir šautuvu,

¹ Jei hipnotizuojamas asmuo nebus verčiamas, o sakykime, bus paskatintas nusikalstamai elgtis, hipnotizuotojo veiksmai bus traktuojami ne kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis, o kaip bendrininko.

privertė užpultuosius pasitraukti ir netrukdyti užpuolikams užvaldyti jų turimą automobilį Mercedes 300, priklausantį J.

Pateiktame pavyzdyje D., A., R., S., ir G. veiksmai pasireiškia B. ir V. užpuolimu, sukeliančiu rimtą pavojų pastarųjų sveikatai ir gyvybei. Todėl B. ir V. elgesys, t. y. svetimo, jiems patikėto automobilio Mercedes 300 palikimas stengiantis išsaugoti savo sveikatą ir gyvybę, visiškai pateisinamas būtinuoju reikalingumu (jei situacija atitinka kitas būtinojo reikalingumo teisėtumo sąlygas).

Reikia pažymėti, kad „fizinė prievarta apima ir bandymus paveikti žmogaus kūną“ [9, p. 76], t. y. atvejus, kai norimas rezultatas dar nepasiektas. Tai galėtų atitikti nebaigto nusikaltimo stadijas. Pavyzdžiui, moteris, gelbėdamasi nuo ją užpuolusių (norėjusių pargriauti) ir bandžusių išžaginti bei apiplėšti nusikaltėlių, be savininko leidimo paima užvestą ir be priežiūros paliktą automobilį. Matome, kad pateiktame pavyzdyje užpuolikai siekė panaudoti fizinę prievartą, t. y. pargriauti moterį, ir nors tai jiems nepavyko, moters veiksmai, pasireiškiantys svetimo automobilio paėmimu, visiškai atitinka būtinojo reikalingumo nuostatas, o užpuolikų veiksmai laikomi būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniu.

Baigiant fizinės prievartos kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinio analizę reikia atkreipti dėmesį į tai, kad dažniausiai fizinė prievarta sukelia nukentėjusiajam baimę, t. y. turi tam tikrą psichinį poveikį. Tas psichinis poveikis gali būti traktuojamas kaip psichinė prievarta, todėl tam tikrose situacijose šių prievartos rūšių išskyrimas yra tik teorinis.

Psichinė prievarta (lot. *vis compulsiva*) yra kitas būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis, kurio išskyrimas sukelia tam tikrą neaiškumą. Lietuvos baudžiamosios teisės teorijoje egzistuoja tokia psichinės prievartos samprata: „psichinė prievarta – tai pavojingas tyčinis poveikis kito žmogaus psichikai, *verčiant bijoti* (*bauginant*), kad dėl tolesnių grasinančiojo veiksmų ar neveikimo atsirastų tam tikrų neigiamų pasekmių“ [10, p. 107]. Skirtingai nuo fizinės, psichinė prievarta „nedaro matomos fizinės žalos nukentėjusiojo organizmui, o paveikia tik jo psichiką, sukeldama skirtingus jausmus – baimės, pykčio, pasipiktinimo“ [11, p. 5]. Tokia nuostata yra teisinga, jei mes kalbame apie tiesioginę fizinę žalą nukentėjusiojo organizmui, kuri turi atsirasti tuojau pat. Tačiau reikia pasakyti, kad ilgesnis ar nuolatinis psichinės prievartos naudojimas gali sukelti tam tikrus fizinius žmogaus organizmo pokyčius (pvz., psichinė liga, kiti sveikatos sutrikdymai). Dėl tokių psichinės prievartos ypatybių baudžiamojame teisėje nėra vienos nuomonės, į ką turi būti nukreipta psichinė prievarta, kad atitiktų būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinio reikalavimus.

Autorius, nagrinėjančius būtinojo reikalingumo problemas, galima suskirstyti į tris grupes. Pirmai grupei priskirtini autoriai, kurie, nagrinėdami būtinojo reikalingumo problemas, apsiriboja tuo, kad išskiria žmogaus elgesį (pavojingą, neteisėtą ir kt.) kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinį, tačiau jo nedetalizuoja [12; 13; 14; 15]. Dėl šios priežasties neaišku, ar minėti autoriai laiko psichinę prievartą būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniu, o jei taip, kokio intensyvumo psichinė prievarta, jų nuomone, gali lemti (esant visoms teisėtumo sąlygoms) ne tokios reikšmingos žalos padarymą kitoms įstatymo saugomoms vertybėms.

Antrai grupei galime priskirti A. Klimką, I. Sluckijų, V. Vladimirovą su J. Liapunovu ir kt., kurie būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniu pripažįsta psichinę prievartą tik tuo atveju, jei ji pasireiškia grasinimais fiziniu smurtu. Pavyzdžiui, A. Klimka, kalbėdamas apie būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinius, psichinę prievartą mini tik viename pavyzdyje: „valstybinės įstaigos kasininkas, plėšiko grasinamas nužudyti ir neturėdamas kitokio išsigelbėjimo būdo, be pasipriešinimo leidžia plėšikui pagrobti kasoje esančius pinigus“ [16, p. 23]. Iš pateikto pavyzdžio matome, kad A. Klimka iki minimumo sumažino galimybę psichinę prievartą traktuoti kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinį, nes minėtame pavyzdyje pateikiama pati stipriausia ir pavojingiausia grasinimo fiziniu smurtu forma, o apie kitokią psichinę prievartą jo darbe neužsimenama.

V. Vladimirovas ir J. Liapunovas, nagrinėdami nusikalstamus veiksmus kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinį, teigia, kad juo gali būti ir grasinimai fiziškai susidoroti. Matome, kad nors toks požiūris kiek platesnis palyginus su A. Klimkos, bet vis tiek apsiriboja

vien grasinimais fizine prievarta. Be to, negalima sutikti su V. Vladimirovo ir J. Liapunovo pateiktu pavyzdžiu, kuris, jų manymu, atspindi psichinės prievartos atvejį: „nusikaltėlių nu-ginkluotas ir surištas inkasatorius grasinant tučtuojau atimti jo gyvybę priverstas atiduoti pi-nigus“ [17, p. 75]. Iš pavyzdžio matome, kad buvo panaudota fizinė prievarta, t. y. *nuginkla-vimas* ir *surišimas*, kuria buvo atimta judėjimo, o kartu ir pasipriešinimo galimybė. Inkasato-rius dėl panaudoto prieš jį fizinio smurto pateko į bejėgišką padėtį ir niekaip negalėjo **ati-duoti** pinigų, todėl grasinimas „tučtuojau nužudyti“ negali būti traktuojamas kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis, nes aplinkybės neatitinka pirmojo būtinojo reikalingumo elemento reikalavimų. Tokios nuomonės laikosi ir I. Sluckijus. Jis rašo, „jei įstaigos kasinin-kas buvo netikėtai užpultas nusikaltėlių ir prarado sąmonę nuo smūgio į galvą arba buvo surištas, tai klausimas dėl būtinojo reikalingumo kaip aplinkybės, šalinančios baudžiamąją atsakomybę už įstaigos pinigų praradimą, nekliamas. Visiškai kitas reikalas, kai kasininkas, pagrasinus jam ginklu, atiduoda jam patikėtus pinigus“ [18, p. 97]. Tačiau I. Sluckijus laikosi nuomonės, kad „jeigu psichinė prievarta nėra akivaizdi ir nepasiekia stiprumo, būdingo plėšimui (*разбой*), jos negalima laikyti pavojaus šaltiniu, sukeliančiu būtinojo reikalingumo būseną“ [18, p. 98].

Pateiktų autorių požiūris į psichinę prievartą kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šal-tinį, mano nuomone, yra per siauras. Kad ji tapatinama tik su grasinimais panaudoti fizinį smurtą, „matyt, turėjo įtakos žinomo Rusijos mokslininko ir smurto tyrinėtojo L. Gauhmano darbai, kuriuose psichinis smurtas buvo tapatinamas su grasinimu fiziniu smurtu“ [19, p. 101–102]. Tačiau dabartiniame baudžiamosios teisės moksle įsivyravo platesnė psichinio smurto samprta, kai psichinė prievarta apima įvairių rūšių ir būdų grasinimus. Tai rodo pas-tarųjų metų baudžiamosios teisės mokslininkų darbai, pavyzdžiui, O. Fedosiuko, R. Leverto-vos, V. Karaulovo, N. Lopašenko ir kt. [19; 11; 20; 5; 7].

Šį požiūrį formuoja trečios grupės autoriai: N. Tagancevas, S. Poznyševas, J. Baulinas ir kiti. J. Baulinas rašo, kad kito asmens veika, kai būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis „dažnai pasireiškia psichine (rečiau fizine) prievarta įvykdyti priešingą baudžiamajai teisei veiką esant grasinimui nužudyti, padaryti žalą sveikatai ir t. t.“ [21, 303]. Matome, kad J. Baulino pateiktas psichinės prievartos išreiškimo formų sąrašas neapsiriboja grasinimais nužudyti ar padaryti žalą sveikatai, t. y. grasinimais fiziniu smurtu, jis lieka neužbaigtas, o tai leidžia daryti išvadą, jog galimi ir kitokie grasinimai. Tokių pat apribojimų dėl psichinės prie-vartos kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinio nenurodo N. Tagancevas ir S. Poznyševas [22, p. 216; 23, p. 312].

Šis požiūris į psichinę prievartą kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinį, mano nuomone, yra tinkamiausias dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, jis atspindi bendrąją psichinės prievartos kaip baudžiamosios teisės instituto teoriją. Antra, būtinuoju reikalingumu galima ginti bet kokias įstatymo saugomas vertybes. Psichinės prievartos susiaurinimas iki grasi-nimų nužudyti ar padaryti žalą sveikatai nepagrįstai apriboja būtinojo reikalingumo subjekto galimybę apsaugoti kitokias vertybes. Tokiu atveju asmuo turės laukti, kol grasinantysis pradės įgyvendinti savo grasinimus, tam, kad pasinaudotų būtinuoju reikalingumu. Savaime suprantama, kad tai gerokai sumažina veikos, kuria siekiama apsaugoti tas vertybes, efekty-vumą. Trečia, straipsnio, numatančio būtinąjį reikalingumą, formuluotėje nėra jokių išlygų dėl pavojaus šaltinių.

Požiūrį, kad psichinė prievarta kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinis turi būti suprantama plačiai, pailiustruosiu pavyzdžiu. Asmuo įvykdo užpuoliko reikalavimą ir neatly-gintinai, be savininko sutikimo perduoda jam svetimą turtą. Remiantis siaura psichinės prie-vartos samprata asmens, perdavusio svetimą turtą, veiksmai atitiks būtinojo reikalingumo nuostatas (esant visoms teisėtumo sąlygoms) tik tuo atveju, jei buvo grasinama jį nužudyti arba padaryti žalą sveikatai. Jei buvo grasinama kitokiais padariniais, pavyzdžiui, tučtuojau sunaikinti neįkainojamą meno kūrinį, būtinojo reikalingumo nebus. Šiuo atveju neįkainoja-mas meno kūrinys, be abejo, yra vertingesnis už svetimą turtą, kuris neturi nei kultūrinės, nei istorinės vertės. Todėl visuomenei naudingesnis meno kūrinio išsaugojimas prarandant ne

tokį vertingą turtą. Reali ir akivaizdi galimybė, kad bus sunaikintas neįkainojamas meno kūrinys, pašalina asmens, perdavusio svetimą turtą užpuolikai, veikos pavojingumą visuomenei, nes tokia veika yra būtina meno kūriniai apsaugoti. Kitaip tariant, svetimo turto perdavimas užpuolikai yra visuomenei naudingas. Be to, jei tokia veika, atlikta, kai kitos galimybės išsaugoti neįkainojamą meno kūrinį nebuvo, visiškai atitinka būtinojo reikalingumo nuostatas. Tai reiškia, kad grasinimas sunaikinti neįkainojamą meno kūrinį yra pakankamas jo pripažinimui būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniu.

Kalbant apie fizinę ir psichinę prievartą kaip būtinojo reikalingumo pavojaus šaltinį reikia paminėti originalų šio klausimo sprendimą 1996 m. Rusijos baudžiamajame kodekse. Šio kodekso 40 straipsnis reglamentuoja fizinę ir psichinę prievartą kaip aplinkybę, šalinančią veikos nusikalstamumą. Pirmoje straipsnio dalyje numatyta fizinė prievarta, kuri atima asmens galimybę valdyti savo veiksmus, kartu pašalindama veiksmų (neveikimo), atliktų ją panaudojus, nusikalstamumą. Antra straipsnio dalis numato, kad „baudžiamosios atsakomybės klausimas dėl baudžiamojo įstatymo saugomiems interesams padarytos žalos psichinės prievartos, taip pat fizinės prievartos, dėl kurios asmuo išlaikė galimybę valdyti savo veiksmus, sprendžiamas atsižvelgiant į šio Kodekso 39 straipsnio (Rusijos BK 39 straipsnis numato būtinajį reikalingumą)¹ nuostatas“.

Toks fizinės ir psichinės prievartos įstatyme išskyrimas į atskirą normą sukelia tam tikrų prieštaravimų. Tokių prieštaravimų pasitaiko ir carinės Rusijos, ir tarybinių laikų literatūroje. Pavyzdžiui, žymus ikirevoliucinės Rusijos baudžiamosios teisės teoretikas N. Tagancevas 1902 m. rašė, kad „daug teoretikų ir kodeksų psichinę prievartą traktuoja kaip savarankišką institutą, besiskiriantį nuo būtinojo reikalingumo atvejų; bet įdėmesnis tokio pobūdžio atvejų studijavimas priverčia juridškai sutapatinti šias sąvokas. Jeigu aš verčiu ką nors padaryti nusikalstamą veiką, tai aš iškeliu jam dilemą: ar atsisakyti kokios nors savo vertybės arba teisės, nukentėti, ar pasikėsinti į svetimą teisę, t. y. sudarau jam tokias sąlygas, kurios yra būdingas būtinojo reikalingumo ženklas“ [22, p. 216]. Panašios nuomonės laikosi kitas žymus Rusijos tarybinio laikotarpio baudžiamosios teisės mokslininkas I. Sluckijus. Jis rašo, kad „nėra pagrindo psichinę prievartą traktuoti tik kaip savarankišką aplinkybę, šalinančią atsakomybę. Jeigu psichinė prievarta yra akivaizdaus pobūdžio ir lygiavertė fizinei prievartai, pavojinga gyvybei arba sveikatai, tai šio pavojaus pašalinimas padarant žalą kitiems, ne tokiems reikšmingiems interesams visiškai atitinka būtinojo reikalingumo nuostatas, jei nebuvo kito būdo išvengti pavojaus. Tokiu atveju psichinė prievarta yra vienas iš pavojaus šaltinių, lemiančių būtinojo reikalingumo situacijos atsiradimą“ [18, p. 98].

Pateiktoms N. Tagancevo ir I. Sluckijaus nuomonėms galima visiškai pritarti. Baudžiamajoje teisėje veikų, padarytų dėl panaudoto prieš jų atlikėją smurto, reglamentavimas yra pakankamas. Pavyzdžiui, jei buvo panaudotas smurtas, dėl kurio asmuo negalėjo kontroliuoti (valdyti) savo veiksmų (neveikimo), bus konstatuota, kad jis nepadarė nusikalstamos veikos apskritai, nes tik sąmoninga ir *valinga* asmens veika gali reikalauti baudžiamojo teisinio vertinimo, o už kilusius padarinius atsakys smurtautojas. Kitu atveju, kai smurtas buvo ne toks stiprus, asmens padarytoji veika atitiks būtinajį reikalingumą (esant visoms būtinojo reikalingumo nuostatomis) arba konkrečią nusikalstamos veikos sudėtį. Sukurta atskira norma, numatanti fizinės ir psichinės prievartos reglamentavimą, atrodo kiek dirbtinė ir nereikalinga.

Taigi ir fizinė (išskyrus nenugalimą fizinę prievartą), ir psichinė prievarta gali būti būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniai. Kokio stiprumo turi būti prievarta, kad taptų būtinojo reikalingumo pavojaus šaltiniu, priklausomo nuo būtinojo reikalingumo teisėtumo sąlygų. Jeigu dėl panaudotos prievartos (fizinės arba psichinės) yra realus ir akivaizdus žalingų padarinių baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms atsiradimo pavojus, asmuo, patyręs tokią prievartą, gali padaryti žalą kitoms įstatymo saugomoms vertybėms, bet padarytoji žala turi būti ne tokia didelė kaip grėsusioji.

¹ Paaiškinimas autoriaus.

Išvados

1. Asmens, veikiančio (neveikiančio) dėl nenugalimos fizinės prievartos, elgesys neatitinka pirmojo būtinąjo reikalingumo kaip aplinkybės, šalinančios baudžiamąją atsakomybę, elemento, t. y. formaliai neatitinka nusikalstamos veikos požymių, todėl nenugalima fizinė prievarta negali būti pripažinta būtinąjo reikalingumo pavojaus šaltiniu.

2. Hipnozė, pasireiškianti atmintyje neišliekančiais automatiškais sudėtingais veiksmais, yra nenugalimos fizinės prievartos rūšis, todėl negali būti laikoma būtinąjo reikalingumo pavojaus šaltiniu.

3. Fizinė prievarta, kai asmuo nepraranda galimybės valdyti savo veiksmus, gali būti būtinąjo reikalingumo pavojaus šaltiniu. Tokiais atvejais asmuo sąmoningai ir valingai pasirenka elgesio variantą. Kitaip tariant, jis pats pasirenka, ar paaukoti tam tikrą įstatymo saugomą vertybę, kuriai iškilo pavojus, ar ją išgelbėti pažeidžiant kitą įstatymo saugomą vertybę.

4. Psichinė prievarta kaip būtinąjo reikalingumo pavojaus šaltinis turi būti suprantama plačiai, t. y. kaip bet koks bauginimas, sukeliantis neigiamų pasekmių baimę. Tačiau ji, kaip ir fizinė prievarta, turi pasiekti tokį stiprumą, kad atitiktų visas būtinąjo reikalingumo teisetumo sąlygas.

5. Prievartos kaip savarankiškos aplinkybės, šalinančios baudžiamąją atsakomybę, įvedimas yra dirbtinis ir nereikalingas, nes fizinės ir psichinės prievartos reglamentavimas yra visiškai pakankamas.

LITERATŪRA

1. **Розин Н.** О крайней необходимости. – С.-Петербург, 1899.
2. **Гаухман Л. Д.** Борьба с насильственными посягательствами. – Москва, 1969.
3. **Пионтовский А. А., Меньшагин В. Д.** Курс советского уголовного права. Особенная часть. – Москва, 1955. Т. 1.
4. **Шарапов Р. Д.** Физическое насилие в уголовном праве. – Санкт-Петербург, 2001.
5. **Российское** уголовное право. Общая часть. – Москва, 2003.
6. **Уголовное** право. Общая часть. – Москва, 1999.
7. **Комментарий** к Уголовному кодексу Российской Федерации. – Москва, 1999.
8. **Medicinos** enciklopedija. – Vilnius, 1991. Т. 1.
9. **Гаухман Л. Д.** Насилие как средство совершения преступления. – Москва, 1974.
10. **Fedosiuk O.** Turto prievartavimas ir jo kvalifikavimas. – Vilnius, 2002.
11. **Левертова Р. А.** Ответственность за психическое насилие по советскому уголовному праву. Учебное пособие. – Омск, 1978.
12. **Stankevičius V.** Baudžiamoji teisė. Paskaitos. – Kaunas, 1925.
13. **Паше-Озерский Н. Н.** Необходимая оборона и крайняя необходимость. – Москва, 1962.
14. **Якубович М. И.** Обстоятельства, исключающие общественную опасность и противоправность деяния. – Москва, 1979.
15. **Козак В.Н.** Вопросы теории и практики крайней необходимости. – Саратов, 1981.
16. **Klimka A.** Aplinkybės, pašalinančios veikos pavojingumą visuomenei. – Vilnius, 1966.
17. **Владимиров В. А., Ляпунов Ю. И.** Обстоятельства, исключающие общественную опасность деяния. Советское уголовное право. Общая часть. Учебное пособие. – Москва, 1970.
18. **Слущкий И. И.** Обстоятельства, исключающие уголовную ответственность. – Ленинград, 1956.
19. **Fedosiuk O.** Psichinės prievartos samprata baudžiamojoje teisėje // Jurisprudencija: mokslo darbai. LTU, 2001. Т. 21.
20. **Уголовное** право Российской Федерации. Общая часть. – Москва, 1999.
21. **Баулин Ю. В.** Обстоятельства, исключающие преступность деяния. – Харьков, 1991.

22. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая.— Москва, 1994. Т. 1.
23. Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права.
— Москва, 1912.

Violence as a Source of a Necessity Threat

Pavelas Kujalis

Mykolas Romeris University

Keywords: *circumstances excluding criminal liability, necessity, physical violence, psychological violence.*

SUMMARY

The theory of Criminal Law does not offer the general conception of physical and psychological violence. Scientists of Criminal Law provide varying definitions of physical and psychological violence and different viewpoints regarding individual cases of violence. Such an underdeveloped theoretical framework of the issue makes difficult the legal assessment of both types of violence where other norms of Criminal Law are concerned.

Necessity as a circumstance excluding criminal liability cannot be considered a sufficiently developed norm of Criminal Law either. This article deals with the interaction of specifically two norms: necessity and violence.

In the analysis of violence as the source of a necessity threat, the author separately explores physical and psychological violence. The author gives a detailed analysis of physical violence, dividing it into two groups. The first group includes the most dangerous and intensive cases of physical violence where an individual loses control of his actions. These cases, according to the author, should be called invincible physical violence. The second group is comprised of physical violence cases where an individual does not lose control of his actions.

As regards the kinds of physical violence, the author points out that there are cases in which physical violence cannot be considered the source of a necessity threat. The article contains an argument that conduct of the individual acting (or not acting) under the influence of invincible physical violence does not correspond to the features of the first element of necessity as a circumstance excluding criminal liability, i. e. does not formally match the features of a criminal act. Invincible physical violence cannot therefore be identified as the source of a necessity threat.

The author discusses separately hypnosis as a case of physical violence. Hypnosis manifesting itself as a series of complicated automatic actions fading from one's memory, according to the author, is a kind of invincible physical violence; therefore it cannot be regarded as the source of a necessity threat.

On the issue of psychological violence, the author cites different viewpoints of scientists researching necessity and psychological violence. The author gives his own polemical viewpoint on psychological violence as the source of a necessity threat, and recommends that psychological violence covers any kind of intimidation resulting in fear of negative consequences.

The author further concludes that for physical (except for invincible physical violence) and psychological violence to be identified as the source of a necessity threat, the intensity of violence must increase to the extent that makes it match all features of justified necessity.

The article also cites the specific case of enacting physical and psychological violence as a circumstance excluding criminal liability in the Article 40 of the 1996 Criminal Code of Russia.